

УДК 371.311.5

РЕАЛІЗАЦІЯ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ ПРИ СТВОРЕННІ СУЧАСНИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ**О. Ю. Удалова**

У статті розглянуті деякі аспекти проблеми щодо створення сучасних шкільних підручників. На основі аналізу наукової педагогічної літератури автором окреслено питання щодо створення підручників з урахуванням реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти: нової української школи. Розкрито дидактичні засади, що лежать в основі створення шкільних підручників. Наведені суттєві характеристики структури, функцій, принципів підготовки шкільних підручників. У статті обґрунтовано необхідність освітньої підготовки молоді на основі компетентісного підходу. Автор пропонує розглядати зміст освіти як реалізацію соціального замовлення суспільства: вимог до знань і вмінь сучасного учня.

Ключові слова: зміст освіти, компетентність, підручник, дидактика, навчальний процес, навчальний предмет.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство й освітня система ставлять за мету забезпечити формування компетентностей учнів, необхідних для успішної самореалізації особистості у соціальному оточенні. Тому все більшого значення набуває питання створення нового покоління вітчизняної навчальної літератури для Нової української школи з урахуванням компетентісного, особистісно орієнтованого підходів, спрямованих на цілісний всебічний розвиток особистості.

Дійсно, що якість навчальної літератури тісно пов'язана з теорією та практикою шкільного підручникотворення на конкретному етапі розвитку загальної середньої освіти. Еволюційні її процеси впливають на зміну змістового наповнення навчальних програм, що і є об'єктивною необхідністю створення підручників нового покоління. Відповідно, конкурс та науково-методична та психолого-педагогічна експертиза шкільних підручників має здійснюватися з метою вимог чинної предметної і галузевої освітніх систем, а саме, з урахуванням реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти Нової української школи.

Зауважимо, що головною відмінністю навчальної літератури від наукових монографій, художньої і науково-публіцистичної літератури є її

призначення і структура. Підручник не тільки передає інформацію і досвід людського знання, але й впливає на методику навчання, формування вмінь і навичок у учнів.

Аналіз останніх досліджень. Вагому роль розвитку проблеми побудови сучасного підручника відіграють дослідники. Теоретико-методологічні засади побудови сучасного підручника, його роль і місце у навчально-виховному процесі розробляли Ю. К. Бабанський, В. П. Безпалько, Н. М. Буринська, Д. Д. Зуєв, В. А. Канке, Я. П. Кодлюк, І. Я. Лернер, О. Я. Савченко, М. П. Скаткін, Н. Ф. Талізін, Л. В. Тарасов, І. П. Товпінець, А. В. Фурман, М. А. Холодна, А. В. Хуторський та ін. [10].

Значний внесок щодо окреслення змісту освіти у навчальній книзі в різні часи займалися: Я. А. Коменський – основоположник «Великої дидактики»; К. Д. Ушинський, який створив дидактичну систему і розглядав підручник уже як засіб навчання для самостійної роботи учнів; у працях Є. Й. Перовського, Н. О. Менчинської підручник уперше став об'єктом наукового аналізу; В. П. Безпалько, В. Г. Бейлінсон, Д. Д. Зуєв – автори фундаментальних монографічних видань, у яких досліджувалися структура підручника, його функції, категоріальний апарат, теоретичні і фактичні значення та ін.

Виходячи з наукових досліджень, необхідно підкреслити, що методологічною засадою процесу навчання є наукова теорія пізнання навколишнього світу, що впливає на зміст і структуру підручника, спонукає авторів і педагогів постійно удосконалювати методи й форми навчання. Згідно з концепцією Нової української школи вагоме значення для оновлення змісту підручників відповідно до прийнятих державних документів про школу та науково обґрунтовані вирішення завдань, пов'язаних з підготовкою, експертизою та використанням підручника у навчально-виховному процесі, збагачують підручничознавство, виступають джерелом нових ідей, теоретичних положень [2, с. 4].

Основна частина. Компетентісна освіта, яка зорієнтована на практичні результати, вироблення ставлень до суспільної діяльності особистості, які забезпечує розвиток конкретних цінностей і життєво необхідних знань і умінь учнів та формує їх світогляд.

На підставі міжнародних та національних досліджень згідно з цілями і обов'язками навчання в Україні виокремлено п'ять наскрізних ключових компетентностей [6]:

– Уміння вчитися – передбачає формування індивідуального досвіду участі школяра в навчальному процесі, вміння, бажання організувати свою працю для досягнення успішного результату; оволодіння вміннями та навичками саморозвитку, самоаналізу, самоконтролю та самооцінки.

– Здоров'язбережувальна компетентність – пов'язана з готовністю вести здоровий спосіб життя у фізичній, соціальній, психічній та духовній сферах.

– Загальнокультурна (комунікативна) компетентність – передбачає опанування спілкуванням у сфері культурних, мовних, релігійних відносин; здатність цінувати найважливіші досягнення національної, європейської та світової культур.

– Соціально-трудова компетентність – пов'язана з готовністю робити свідомий вибір, орієнтуватися в проблемах сучасного суспільно-політичного життя; оволодіння етикою громадянських стосунків, навичками соціальної активності, функціональної грамотності; уміння організувати власну трудову та підприємницьку діяльність; оцінювати власні професійні можливості, здатність співвідносити їх із потребами ринку праці.

– Інформаційна компетентність – передбачає оволодіння новими інформаційними технологіями, уміннями відбирати, аналізувати, оцінювати інформацію, систематизувати її; використовувати джерела інформації для власного розвитку.

Компетентність як інтегрований результат індивідуальної навчальної діяльності учнів, формується на основі оволодіння ними змістовими, процесуальними і мотиваційними компонентами, його рівень виявляється в процесі оцінювання.

Виходячи з вищезазначеного, є об'єктивна потреба суспільства в компетентній освітній підготовці підростаючих поколінь. Зміст освіти розглядається як педагогічне втілення соціального замовлення, тобто вимог суспільства до знань і вмінь, якими повинен володіти учень.

Зміст освіти визначається навчальними планами, навчальними програмами, підручниками.

Один з головних засобів реалізації компетентнісного підходу в процесі модернізації змісту освіти – навчальний предмет. У сучасній дидактиці під навчальним предметом розуміють педагогічно адаптований зміст основ будь-якої галузі діяльності, іноді навчальний предмет може являти собою сполучення різних галузей діяльності або професій (суспільствознавство, трудове навчання). Сучасне прагнення до інтеграції навчальних предметів спричиняє виникнення нових і більш широких сполучень різних галузей діяльності в одному навчальному предметі, що обумовлює і міжпредметні зв'язки.

Навчальні предмети поділяються на цикли (групи): цикл природничо-математичний, цикл гуманітарний, трудової і фізичної підготовки. Такий

поділ навчальних предметів об'єктивно відповідає поділу наук за об'єктом вивчення (науки про природу, науки про людину).

Взаємодоповнюються навчальні предмети з двома провідними компонентами: «наукові знання» і «способи діяльності» (рідна мова і математика) або «наукові знання» і «морально-естетичне виховання» (література). У цьому випадку є можливість зазначені вище навчальні предмети об'єднати в один провідний компонент. Математичні дисципліни з позиції їх провідного компонента виявляються неоднорідні: наприклад, геометрію, як рекомендують науковці, можна віднести до навчальних предметів з провідним компонентом «наукові способи діяльності». Література орієнтована перш за все на «морально-естетичне виховання».

У процесі реалізації компетентнісного підходу важливо спиратися на принципи навчання, які стають підґрунтям при розробці навчальних програм і підручників. Ознайомлення з науковими знаннями і повне усвідомлення учнями їх суспільної значущості здійснюється згідно з принципами навчання, що визначають зміст, організаційні форми та методи навчальної роботи на уроці.

Принцип науковості при створенні підручників означає, що учням пропонуються для засвоєння точно встановлені в сучасній науці положення, тобто зміст освіти повинен знайомити з об'єктивними науковими фактами, поняттями, законами, теоріями основних положень науки. Отже, науковість освіти передбачає передусім вимоги до змісту освіти. Його сутність:

- факти, положення, закони, що вивчаються, повинні бути обґрунтовані науковими теоріями;

- вивчення як уявлень, так і понять важливих наукових положень у точні словесні означення визначення згідно з науковими термінами;

- розкриття теорії розвитку наукових понять і законів, які виведені з аналізу і синтезу конкретних предметів і явищ; засвоювати в єдності з науковими теоріями або науковими гіпотезами при орієнтації на міждисциплінарні наукові зв'язки.

Принцип зв'язку теорії з практикою. В його основі – зв'язок навчання з життям; зв'язок навчання і виховання з суспільно-корисною продуктивною працею; взаємодія теорії і практики з розв'язанням завдань щодо прискорення розвитку країни; опора на життєвий досвід учнів, використання прикладів із навколишнього життя, спостережень учнів.

Цей принцип вимагає, щоб зміст навчання передбачили не тільки виклад науково-теоретичних положень, понять, законів, але й розкриття їх численних виявів у навколишньому світі, тобто даний принцип «виражає необхідність підготовки учнів до правильного використання теоретичних

знань у різносторонніх практичних ситуаціях, до перетворення навколишньої дійсності» [4, с 167].

Організація по можливості практичної діяльності учнів з метою набуття вмінь застосовувати знання на практиці. Ч.Куписевич у книзі «Основи загальної дидактики» [4] наводить приклади завдань, які впливають на пізнавальну діяльність школярів, і спрямовані на застосування знань, де наведені приклади, які ілюструють те чи інше поняття, оцінити правильність застосування окремих наукових положень; допомагають виявити, сформулювати і розв'язати певну проблему.

Принцип доступності навчання ефективний за умови, що його зміст відповідає віковим та індивідуальним особливостями учнів, їх розумовим можливостям. Завдання, які пропонуються у підручнику, повинні дотримуватися принципу від простого до складного, від відомого до невідомого та ін.

Принцип доступності (принцип поступового збільшення труднощів) належить з часів Я.А. Коменського до найбільш популярних принципів. За 300 років його розуміння майже не змінилося. Він ґрунтується на принципах, які були взяті з «Великої дидактики» Я.А. Коменського [3].

У педагогічній літературі поряд з поняттям «трудність» можна зустріти поняття «складність», які часто вживаються як синонімічні за змістом. У той час «складність» – є об'єктивною властивістю змісту навчального предмета і характеризується кількістю елементів знань, а також кількістю функціональних зв'язків і логічних відношень, що об'єктивно існують між ними. Складність є суб'єктивною характеристикою змісту навчального предмета, пов'язаною з якістю підручника [13].

Принцип доступності вимагає створювати підручники відповідно до вікових та індивідуальних особливостей учнів, рівня їх підготовленості і загального розвитку. Порушення цього принципу неминує веде до механічного сприймання знань, відбиває бажання вчитися, породжує формалізм, негативне ставлення до школи, вчителя.

Принцип систематичності і послідовності зумовлений об'єктивною характеристикою будь-якої продуманої дії. Цей принцип важливо використовувати при розробці змісту освіти.

При створенні підручників передбачається:

– послідовне, побудоване на логіці науки і зумовлене завданнями освіти та віковими можливостями учнів розгортання змісту знань у навчальних програмах, підручниках та посібниках з різних предметів;

– планомірний порядок навчання, при якому кожний етап спільної діяльності вчителя і учнів ґрунтується на попередніх етапах.

Систематичність у змісті освіти, крім того, забезпечує *наступність* – це послідовний перехід від нижчого до вищого ступеня викладання змісту навчального предмета. Засвоєння учнями навчального матеріалу ґрунтується на раніше здобутих знаннях і виступає як їх логічний розвиток.

Врахування вікових особливостей учнів. Для того, щоб навчання було доступним, посиленням для учнів, при створенні підручників необхідно враховувати відмінні риси психіки дітей, підлітків, юнаків, зважати на своєрідність кожного вікового етапу духовного розвитку дитини, на її інтереси, прагнення, на особливості відчуттів, сприймань, пам'яті, уваги, уяви, волі, мислення.

Тобто у підручнику подають науково достовірну і сучасну інформацію. Її наводять з урахуванням таких принципів дидактики, як систематичність, послідовність, наступність, наочність, засвоєність. Підручник має формувати в учнів наукову картину навколишнього світу і визначати систему та обсяг знань, що потрібно обов'язково засвоїти, а також містити завдання та вправи, які забезпечують формування необхідних умінь і навичок. Для формування емоційно-чуттєвого ставлення до явищ реального життя у підручнику вміщують наочність, яка здатна викликати емоції з урахуванням психічно-вікових особливостей учнів.

Наочність виступає як ілюстрація, яка служить опорою теоретичних положень, як спосіб розвитку мислення, що сприяє більш глибокому засвоєнню, розумінню зв'язку наукових знань з життям, розвиток уваги, спостережливості, уявлень, а також абстрактного мислення, допомагає на основі розглянутих конкретних явищ прийти до узагальнень.

У підручниках представлені такі види предметної наочності:

<p>Натуральна або природна:</p> <ul style="list-style-type: none"> - рослини, - тварини, - мінерали, - хімічні речовини, - знаряддя і продукти праці 	<p>Зображувальна:</p> <ul style="list-style-type: none"> - рисунки, - навчальні картини, - фотографії, - діафільми, - скульптури; - макети; - муляжи; - репродукції художніх полотен 	<p>Символічна:</p> <ul style="list-style-type: none"> - карти, схеми, - креслення, - графіки, - презентації, - діаграми.
---	--	---

Отже, аналіз наукових досліджень [2; 3; 4; 9; 10] щодо моделювання та створення шкільних підручників дав змогу здійснити деякі теоретичні узгодження. Зазначимо, що підручник є офіційно визнаною основною навчальною книгою, в якій послідовно викладено зміст навчального предмету відповідно до програми. Учні користуються ним під керівництвом учителя як на уроці, так і при виконанні домашніх завдань. Він має бути придатним для формування певних наукових знань, умінь і навичок, сприяти розумовому розвитку особистості. Головне – містить основи наукових знань з певної навчальної дисципліни згідно з дидактичними вимогами та прийнятими державними документами про школу і державних стандартів освіти.

Висновки. Спрямованість освіти на реалізацію компетентнісного підходу до мети всебічного розвитку особистості, формування громадянина своєї країни досягається:

1. Науково обґрунтованим поєднанням різноманітних циклів дисциплін, які вивчають в школі: природничо-математичного (фізика, хімія, біологія, математика, основи інформатики і обчислювальної техніки); гуманітарного (історія, економічна географія, рідна й іноземна мови, література, музика, образотворче мистецтво); трудової і фізичної підготовки (трудове навчання, фізична культура). Особливо велике значення має оволодіння учнями рідною мовою, що впливає на самовиявлення та пізнання історії, традицій українського народу і є могутнім культуротворчим фактором об'єднання народу.

2. Висока наукова і практична значущість змісту, який відображає основи наук. Це повинні бути знання універсальні: необхідні для розкриття сутності процесів і явищ, теорії, законів, основних понять щодо суспільних процесів і такі, які широко використовуються на практиці. Спостерігається факт, що змінюється рівень розвитку науки, тому зміст освіти повинен відповідати швидкому розвитку науки, техніки, культури. При цьому важливо враховувати міжнародний досвід побудови змісту освіти.

3. Забезпечення гуманізації освіти шляхом спрямування пізнавальної діяльності учнів на світову культуру, історію, духовні цінності, мистецтво, народні звичаї і традиції; підвищення якості викладання гуманітарних предметів.

4. Відповідність складності змісту освіти до вікових особливостей школярів.

5. Урахування єдності змістовного та процесуального напрямку навчання. Розробляючи зміст навчального матеріалу, необхідно враховувати навчально-методичну матеріальну базу сучасної школи,

відповідність обсягу змісту до часу, виділеного на вивчення навчальних предметів.

6. Структурна міжпредметна єдність, яка повинна розглядатися як система, що забезпечує послідовність навчання, здійснення при навчанні внутрішніх і зовнішніх зв'язків між предметами, їх інтеграція.

Література

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти / Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: МОН України: Державні стандарти. <http://www.mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards/>
2. Кодлюк Я.П. Теорія і практика підручникотворення у галузі початкової освіти України (1960–2000 рр.): дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01. – К., 2005. – 454 с.
3. Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И.Г. Педагогическое наследие / Сост. В.М.Кларин, А.Н.Джуринский. – М.: Педагогика, 1989. – 416 с.
4. Куписевич Ч. Основы общей дидактики. – М., 1986. – С. 167.
5. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб. для студентів пед. навч. закладів. – Х., 1997. – 338 с.
6. Наказ МОН №371 від 05.05.2008 р. «Про затвердження критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти». – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/2357/
7. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <https://pon.org.ua/novyny/2446-nacionalna-strategiya-rozvitku-osviti-v-ukrayini.html>
8. Педагогика школы / Под ред. Г. И. Щукиной. - М., 1977. – С. 237.
9. Підручники і навчальні посібники для загальноосвітніх шкіл та інших типів середніх навчальних закладів. Поліграфічне виконання: Загальні технічні вимоги: ГСТУ 29.2-97: Вид. офіц. – К.: Держстандарт України, 1997.
10. Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [редкол.]. – К. : Пед. думка, 2008. – Вип. 8. – 544 с.
11. Сікорська З. С. Наукові вимоги до шкільних підручників з мови // Зб. наук. праць. – Вип. 2. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2003.
12. Телехова О. П., Тесленко О. В. Тематичне оцінювання знань і вмінь учнів за підручником // Зб. наук. праць. – Вип. 2. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2003.
13. Харламов И.Ф. Педагогика. – М., 1990. – С. 128.
14. <http://mon.gov.ua/activity/education/reforma-osviti/materiali-za-rezultatami-zvitu-pro-robotu-mon-za-100-dniv-16.html>
15. http://pidruchniki.com/1544102735449/pedagogika/pidruchnik_navchalniy_zasib_yaki_y_naypovnishe_vidobrazhaye_zmist_osviti_pidlygaye_zasvoyennyu

**РЕАЛИЗАЦИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА ПРИ
СОЗДАНИИ СОВРЕМЕННЫХ ШКОЛЬНЫХ УЧЕБНИКОВ****Е. Ю. Удалова**

В статье рассмотрены некоторые аспекты проблемы по созданию современных школьных учебников. На основе анализа научной педагогической литературы автором очерчены вопросы создания учебников с учетом реализации государственной политики в сфере реформирования общего среднего образования: новой украинской школы. Раскрыты дидактические принципы, лежащие в основе создания школьных учебников. Приведены существенные характеристики структуры, функций, принципов подготовки школьных учебников. Автор предлагает рассматривать содержание образования как реализацию социального заказа общества: требований к знаниям и умениям современного ученика.

Ключевые слова: содержание образования, компетентность, учебник, дидактика, учебный процесс, учебный предмет.

**COMPETENCE APPROACH REALIZATION IN CREATING MODERN
SCHOOL-TEXTBOOKS****O. Yu. Udalova**

Some aspects of the problem of creating modern school textbooks are examined in the article. On the basis of analysis of scientific pedagogical literature, the author outlines the issues of textbooks creation, taking into account the implementation of state policy in the sphere of general secondary education reforming in the context of appearing of the new Ukrainian school. The author discloses the didactic principles on which school textbooks creation is based. Essential characteristics of school textbooks structure, functions and principles of preparation are given. The need of educating the youth based on the competence approach is explained in the article. The author suggests considering education content as social order realization, i.e. requirements for knowledge and skills of modern students.

Key words: Education content, competence, school-textbook, didactics, educational process, educational subject.

Удалова О. Ю. – кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту модернізації змісту освіти (м. Київ, Україна).
E-mail: olena_udalova@ukr.net

Udalova O. Yu. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Senior Researcher of the Institute for the Modernization of Educational Content (Kyiv, Ukraine).
E-mail: olena_udalova@ukr.net